

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпровський державний
аграрно-економічний
університет

Видавництво ТОВ «ДКС-центр»

Ефективна економіка № 5, 2012

УДК 316.42

Т. С. Веремієнко,

асистент кафедри міжнародного менеджменту,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

СОЦІОКУЛЬТУРНІ КРИТЕРІЇ КОНЦЕПЦІЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

SOCIAL AND CULTURAL CRITERIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT CONCEPTIONS

Анотація. Формування, структуризація і динамічні зміни світового економічного розвитку перебувають під безпосереднім впливом соціокультурної компоненти з урахуванням політичних та інформаційних факторів, ідеолого-стратегічних, ціннісно-нормативних та загальноісторичних інтегративних концепцій світогосподарської динаміки. Теоретичні концепції економічного розвитку є відображенням системності процесу історичних трансформацій у контексті існуючих і потенційних соціокультурних детермінант.

Annotation. There was conducted the theoretical analysis of the social and cultural criterions of economic development conceptions in the article. There was widened the analysis of the current transformations and there was assessed their influence on the worldwide dynamics.

Ключові слова: концепція економічного розвитку, соціокультурні критерії економічного розвитку, цивілізаційна парадигма економічного розвитку, глобальний інтегральний економічний лад, принцип гуманізації економічних відносин.

Вступ. Соціокультурна критеріальність економічного розвитку, будучи історичним продуктом, постійно зазнавала певних трансформацій як за змістом, так і за формами вияву відповідно до змін економічних систем різного рівня та факторів, які

обумовлювали різношвидкісний прогрес їхніх окремих ланок. У рамках сучасної науки відбуваються зміни методології дослідження, що спирається на плюралізм економічних теорій, який стає новою парадигмою в економічній науці.

Постановка проблеми. Множинність і багатопарадигмальність концепцій економічного розвитку обумовлює існування в межах кожного з теоретичних напрямків широкого спектра гіпотез, ідей тощо. Глобальна трансформація світового господарства призвела до розгалуження шляхів подальшого розвитку, до загострення низки суперечностей між країнами, а також до усвідомлення того, що розвиток світогосподарських процесів у III тисячолітті має відбуватися на якісно новому рівні.

Результати. Наукове осмислення важливості ролі соціокультурної складової економічного розвитку як процесу багатогранного та різностороннього фактично бере свій початок з кінця XIX ст. – початку XX ст. У рамках західної економічної думки сформовані окремі напрямки, які акцентують увагу на соціокультурній складовій економічного розвитку: культурно-історичний (В.Зелізер, Г.Зіммель), стадіально-технологічний (Д.Белл, О.Тоффлер), багатофакторний (Р.Арон, Р.Л. Хайлбронер) та ін. В рамках вітчизняних досліджень даної проблематики слід відзначити праці А.Філіпенка, Ю.Пахомова, Ю.Павленка, Д.Лук`яненка, Б.Кузика, Ю.Яковця, А.Ахієзера, І.Діскіна, Т.Заславської, Я.Кузьміна, П.А.Циганкова, А.Морозова, К.Панфьорова, Р.Ривкіна, Г.Соколова та ін. Розвиток у зазначених концепціях і моделях асоціюється з циклічністю чи спрямованістю (лінійною або нелінійною) процесуальних змін; їхньою одно- чи багатовекторністю («факторністю» в теорії факторів), однозначною (природо-історичною) детермінованістю розвитку або наявністю альтернатив, з еволюційним чи стрибкоподібним (революційним) характером політико-економічних та соціокультурних змін, із зміною їх «штучності» та «природності» [12, С.81-82.].

Сучасна методологія вибудовується на основі наступних принципів: відбувається зміна моністичного пояснення економічного розвитку на користь плюралістичного (зростає значення позаекономічних факторів розвитку); можливість зміни початкового моменту соціально-економічного аналізу (соціокультурний, соціально-технологічний тощо); висхідним об`єктом економічного аналізу у розвитку варто вважати людину (суспільство); незважаючи на формування глобальної економічної системи, окремі її елементи розвиваються на основі власних закономірностей, видозмінюючи спільні межі [8, С.53].

У конкретно-науковій методології геоekonomічного розвитку значного поширення набули дві концепції: цивілізаційний підхід та світ-системний аналіз. Цивілізаційний підхід до розуміння розвитку міжнародних економічних відносин передбачає поєднання декількох парадигм: стадійність (К.Маркс, У.Ростоу, Д.Белл), полілінійність (Ф.Бродель, І.Валлерстайн), поліциклічність (А.Тойнбі) та цивілізаційну унікальність розвитку людства [4, С.45-50.]. Цивілізаційна парадигма також представлена в роботах О.Шпенглера, К.Ясперса та сучасних авторів – С.Гантінгтона, Ю.Яковця, Ю.Павленка та ін. Головна ідея цивілізаційного підходу полягає у визначенні типів і видів цивілізацій, виявленні економічних закономірностей їхнього зародження, розквіту та занепаду. Прибічники даного підходу наголошують на рівноправності впливу різних факторів (економічних, політичних, релігійних, культурних, національних та ін.) на хід історичного розвитку.

Цивілізаційний процес має складну багатоповерхову структуру. Причому, на думку С.Б.Кримського, «етажування» поверхів визначається не за ціннісним критерієм, а за часовим показником (точніше, інноваційними надбудовами над традиційними рівнями). Верхні поверхи цивілізаційного процесу становить науково-технічний прогрес, соціально-економічні інновації та політичні реалії міжнародного значення. Базовий рівень (підґрунтя цивілізаційного процесу) визначається національно-етнічними цінностями, менталітетом людських спільнот, традиційною культурою та стереотипами побуту, звичаїв, укладу буття. «Якщо верхні поверхи цивілізаційного процесу знаходяться під владою інтеграційних тенденцій світової історії і, отже, маніфестують загальнолюдське, то базові рівні працюють на національно-культурну диференціацію людства», - зазначає вчений. Глобалізація не долає незводимість культурних цінностей чи цивілізаційну розбіжність, наприклад, духовних пріоритетів Тибету та Швейцарії. Навіть у більш широких ракурсах можна стверджувати існування у планетарних цивілізаційних процесах цілих геополітичних та культурних світів на зразок Північно-Атлантичної спільноти, Євразії, Далекого Сходу, національних архіпелагів типу Індії, Китаю, Росії. При всій зміні вектора світової історії в напрямі вестернізації залишається фундаментальною розбіжність Заходу та Сходу у відношенні до традицій та інновацій, до держави та особи, природного буття та статусу діяльності, колективізму та конкуренції, імперативу закону, ритуалу та слова, духовності й споживання. Отже, глобалізації протистоїть не менш глобальна децентралізація в зонах етно-історичного та регіонально-культурного ракурсу цивілізаційних процесів. А це, як вважає С.Б.Кримський, підсилює суперництво країн Європи, Азії та Америки в контролі над системними центрами світу та тенденціями світової фінансово-економічної політики, комунікаційної спільноти та інтеграції виробничо-технічної діяльності [5, С.40]. Місце і роль кожної цивілізації визначатиметься в майбутньому, на думку Г.Аванесової, в розрізі наступної групи показників: 1) економічний блок (рівень економічного розвитку, співвідношення технологічних укладів та способів виробництва); 2) демографічний блок (чисельність, темпи росту населення й міграції,

статево-вікова структура населення, середня очікувана тривалість життя); 3) геополітичний блок (відображає геополітичні відносини, ступінь ймовірності цивілізаційних конфліктів та війн, та їх наслідки); 4) соціокультурний блок (показники духовного розвитку, рівень духовного відтворення, характер соціокультурного ладу); 5) екологічний блок (екологічна забезпеченість цивілізації ресурсами та рівень забруднення навколишнього середовища) [4].

Серед вітчизняних моделей цивілізаційного розвитку поступово виокремлюються два напрями – культурно-історичний та матеріалістичний. М.Я. Данілевський визначав цивілізації як “культурно-історичні типи”, А.Тойнбі – як локальні цивілізації, П. Сорокін – як великі “культурні суперсистеми” [9]. Стає очевидним, що вибір шляхів розвитку та зовнішньоекономічних орієнтирів залежить від культурно-цивілізаційних традицій. Головним критерієм культурно-історичного типу М.Я.Данилевський вважав не релігію, а неповторний шлях розвитку, основу якого складають такі фактори, як: етнографічні ознаки; моральні сили, що панують в народі; специфіка історичного виховання народу.

Матеріалістичний підхід робить акцент на дослідженні економіки, матеріального виробництва, способів хазяйнування та на відносинах, що ними породжуються. Це не означає, що ігнорується роль соціокультурного фактору, проте він пов’язується з типом технології або соціальності. Найбільш визнаними представниками цього напрямку є М.Вебер, К. Маркс, французька школа (М.Блок, Л.Февр, Ф.Бродель), світ-системна теорія (І.Валлерстайн, Д.Уілкінсон). Розглядаючи історичний розвиток суспільства через поєднання економічної, політичної та соціальної складової, наголошуючи на взаємозв’язку кожної з них, К.Маркс зазначав, що капіталістична ринкова економіка та феномен капіталістичного підприємництва є унікальним явищем в історії людства, якому відповідає певний тип особистості й відповідна соціокультурна система [2, С.68-69]. Методологічна цінність марксистського підходу в дослідженні специфіки економічної та соціокультурної системи західного капіталістичного суспільства полягає у його незаперечній діалектичній логічності, внутрішній цілісності та значному прогностичному потенціалі. Уявляючи цивілізаційний процес як послідовну зміну суспільно-економічних формацій, наукова теорія марксизму водночас відкидає можливість аналізу міжнародної економіки як світогосподарського феномену, не враховуючи можливості формування нових центрів світового економічного суперництва, нівелювання нерівномірності економічного розвитку країн у процесі глобалізації та трансформації класової структури суспільства [10, С.21-22.].

Методологічно проблему врахування соціокультурних факторів у системі економічних відносин розглядає інституціональна парадигма економічного розвитку. Досліджуючи роль соціокультурного устрою в економічному розвитку (Ю.Пахомов, В.Гесць), можна простежити вплив даних факторів не лише на великі соціокультурні спільноти (Західна Європа, Північна Америка, Далекий Схід тощо), а й на окремі країни, регіони і навіть галузі виробництва. Так, англійський вчений Е.Тайлкот аналізує кілька парних типологічних характеристик європейської виробничої культури (аристократична — буржуазна, індивідуалістична - авторитарна), показуючи, як соціокультурні генотипи впливають на економічну діяльність. "Буржуазну" культуру Німеччини значною мірою визначає домінування в цій країні суто виробничих, прикладних сфер діяльності, тоді як вплив "аристократичної" культури у Великобританії виявляється в особливому інтересі англійських підприємців до менеджменту, права та фінансів. "Буржуазне" ставлення до виробництва, за Е. Тайлкотом, спостерігається також у Нідерландах, Швеції, Швейцарії та Північній Італії, в основному збігаючись з регіонами поширення протестантської етики. Учений наголошує, що "буржуазна" економічна культура, що сягає корінням традиції незалежності міст відносно центральної влади, визначає відому регіоналізацію господарської діяльності та економічного регулювання. Навпаки, у Великобританії та Франції переважають великі загальнонаціональні компанії та державні економічні програми. Різниця між індивідуалістичним та авторитарним типом поведінки виявляється у схильності до інновацій, причому країни Північної Європи перебувають у сприятливішому становищі проти країн європейського Середземномор'я, оскільки індивідуалістичний тип поведінки сприяє інноваціям.

В рамках еволюції концепцій глобального економічного розвитку професор О.Білорус виділяє наступні школи: концепція «Межі зростання», програма Нового Гуманізму, еколого-економічна школа, школа універсального еволюціонізму, концепція мітозу біосфер, концепція контрольованого глобального розвитку, школа світ-системного аналізу.

Як зазначає Д.Г.Лук'яненко, парадигма світ-системного аналізу тяжіє до концепції «глобальної соціалізації» майбутнього розвитку [Лук'яненко, С.18]. Глобальна соціалізація розвитку акцентує увагу на групі глобальних проблем соціального характеру: глобальна демографічна проблема, проблеми боротьби цивілізацій, релігій, міжнаціональних відносин, демократії, духовності, культури, захисту здоров'я, організованої злочинності, корупції, безробіття і зuboжіння людей світу.

У межах парадигми сучасної глобалістики, досліджуючи теоретико-методологічну базу глобалізації, Т.В.Кальченко, виділив також школу міжнародної політичної економії (С.Стрендж, Е.Хеллайнер, Р.Андерхілл, Д.Хелл та ін.) та школу економічної соціології

(Ф.Бродель, М.Вебер, Е.Дюркгейм, А.Етціоні та ін.). Основними науковими положеннями останньої, зокрема, є такі, що доводять зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя. Зазначено, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів. До таких інститутів належать не тільки правові норми і адміністративні рішення, а і системи цінностей, пріоритети, традиції, мораль, етика, що панують у суспільстві [3, С.49-51]. Як зазначає Т.В.Кальченко, на найбільший потенціал розвитку можуть розраховувати лише деякі з вищенаведених шкіл: еколого-економічна, глобальної екології (універсального еволюціонізму) і економічної соціології. Остання, у свою чергу, перебуває у стадії активного формування, інтенсивно залучаючи потенціал міждисциплінарних досліджень [3, С.51-52.].

Протягом останніх п'ятнадцяти років у світлі світових тенденцій до універсалізації, стандартизації та одночасної диверсифікації управлінського інструментарію, які використовують суб'єкти глобальної економічної системи для поглиблення міжнародних взаємовідносин, різноманітні наукові школи, міжнародні урядові і неурядові організації намагаються сформувати життєздатні концепції майбутнього світового економічного розвитку. Серед нових категорій і понять, що зустрічаються у роботах зарубіжних й вітчизняних вчених, присвячених дослідженню процесів глобалізації, міждержавної інституційної взаємодії, міжнародного менеджменту, можна виділити: «глобальний уряд», «глобальне управління без глобального уряду», «глобальне громадянське суспільство», «світова еліта» тощо [7, С.40]. Виникнення глобального громадянського суспільства пов'язується з формуванням загальних ціннісних орієнтацій і нормативних установок, притаманних кожній без виключення людині, незалежно від її державної приналежності, національної або соціокультурної ідентичності, і які існують в рамках єдиного соціуму. Глобальне громадянське суспільство базується на виникненні глобальної економіки і культури, і характеризується конструюванням відповідних різноманітних релігійних, політичних, соціальних, комунікаційних та інших організацій та інститутів, що об'єднують людей незалежно від їх державної приналежності та формуючих загальні очікування, цінності та мету. У рамках концепції, що розглядається, в певній мірі, вирішується суперечність основних парадигм міжнародних відносин. Поряд з тенденціями глобалізації існують і протилежні процеси. Як зазначає П.А.Циганков, у результаті відбувається зіткнення глобальної солідарності й партикулярної лояльності; падіння ролі держав – як головних суб'єктів, що визначають характер соціальних відносин в глобальному масштабі – супроводжується зростанням націоналізму і прагненнями до досягнення власного суверенітету; відносини співробітництва співіснують з відносинами гегемонії й домінування; поряд з усвідомленням приналежності до планетарної спільності загострюється й відчуття небезпеки й вразливості. Глобальна спільнота характеризується множинністю акторів, які переслідують власні цілі, серед яких, зокрема: престиж, безпека, виживання, і такі як, посилення контролю над різноманітними видами (матеріальних і символічних) ресурсів та ін. Шлях до реалізації даних цілей нині все більше проходить крізь мережі відносин транснаціонального характеру – від недержавних взаємодій «споріднених» соціальних груп до конфліктів й зіткнень різноманітних просторів і культур [7, С.46].

Концепцією, що інтегрує та системно розвиває основні досягнення світової та російської прогностичної думки (зокрема, вчення М.Кондратьєва, Й.Шумпетера, цивілізаційний підхід та вчення про соціокультурну динаміку П.Сорокіна, дослідження цивілізаційної динаміки А.Тойнбі й Ф.Броделя, вчення про ноосферу В.Вернадського, М.Моїсеєва, балансовий метод національного і глобального аналізу й прогнозування В.Леонтьєва) стала концепція глобального інтегрального економічного ладу, запропонована російськими вченими Ю.В.Яковцем та Б.М.Кузиком. В рамках дослідження було визначено, що становлення постіндустріального суспільства носить не інформаційно-технократичний, а гуманістично-ноосферний характер, тобто радикально змінюється місце людини у сфері виробництва та у суспільстві, виходячи з принципів творчого гуманізму та ноосферного підходу [6, С.59]. Такий підхід означає відмову від багатьох базових основ індустріального суспільства, радикальні зсуви на всіх «поверхнях» піраміди цивілізації, про які зазначав С.Б.Кримський – демографічному й екологічному, технологічному та економічному, геополітичному та соціокультурному, і насамперед – в самій системі цивілізаційних цінностей. Очевидно, що такі радикальні зміни, які відбуваються раз в декілька століть, не можуть відбуватися непомітно, еволюційно та в стилі строки. Для цього, як зазначають Ю.В.Яковець та Б.М.Кузик, необхідна революційна трансформація всіх «поверхів» піраміди цивілізацій і тривалі строки перехідної епохи – близько 50 років, до середини ХХІ століття. Причому, за переконаннями вчених, у першій чверті століття переважатимуть хаотичні кризові процеси, обумовлені занепадом індустріальної цивілізації та її протиборством з постіндустріальною. Друга чверть століття, ймовірно, буде періодом становлення постіндустріальної інтегральної цивілізації в авангардних країнах і локальних цивілізаціях (саме за ними відбувається відлік історичного часу). Лише у другій половині ХХІ століття постіндустріальна гуманістично-ноосферна цивілізація отримає перевагу.

У загальнонауковій методології глобального економічного розвитку виділяють також теорію синергетики (Г.Хакен, І.Пригожин та ін.). Сутнісна природа асиметрії економічного розвитку визначається через категорії «криза», «нелінійність»,

«нестікість», «хаос» та ін., а центральною категорією є біфуркація економічної системи, коли остання набуває альтернативного розвитку. в межах якої глобальна економічна система розглядається як відкрита нелінійна система, в якій з хаосу виникають окремі «блукуючі плями» економічних процесів та явищ у формі певних соціально-економічних структур. Векторну спрямованість такого розвитку важко передбачити, адже найчастіше він визначається суб'єктивним впливом окремої, особливо пасіонарної, особистості. Саме такий підхід використовують більшість сучасних дослідників глобалізаційних процесів, котрі наголошують на необхідності забезпечення ефективної інституціоналізації загальносвітового розвитку з метою надання йому цілісності та впорядкованості [10, С.35-36]. Синергетична модель економіки найбільше наближається до загальноцивілізаційної парадигми, вона найчутливіша до цивілізаційних флуктуацій.

Результати. На основі теоретичного узагальнення теорій економічного розвитку можна стверджувати, що кожна з них має свої переваги та недоліки, та виконала певну функцію у формуванні наукових поглядів на проблему соціокультурної критеріальності економічного розвитку. Складність аналізу обумовлена його вочевидь міждисциплінарним характером, а перехід світового господарства на глобальний рівень з якісно новими економічними суперечностями та викликами національним економікам, потребує системної оцінки з урахуванням національно-культурних традицій, морально-етичних норм і загальноцивілізаційних особливостей.

Використана література:

1. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія / Д.Г.Лук`яненко, А.М.Поручник, А.М.Колот та ін.; за заг.ред. д-ра екон.наук, проф. Д.Г.Лук`яненка та д-ра екон.наук, проф. А.М.Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420 с.
2. Зарубина Н.Н. Социально-культурные основы хозяйства и предпринимательства. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1998. – 360с.
3. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: Монографія. – К.: КНЕУ, 2006. – 248 с.
4. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – С.45-50.
5. Кримський С.Б. Глобалістка та регіонально-національний чинник в ієрархії цивілізаційних процесів // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання): Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. 26-27 квітня 2000р. – С. 39-41.
6. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Становление интегрального экономического строя – глобальная трансформация XXI века. / Б.Н.Кузык, Ю.В.Яковец. – М.: Институт экономических стратегий, 2008. – 144 с.
7. Международные отношения: социологические подходы / Рук. авт. колл. проф.П.А.Цыганков. – М.: Гардарики, 1998. – 352 с.
8. Основи економічних знань: Навч. посіб. / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – С.53.
9. Сорокин П. Общие принципы цивилизационной теории и ее критика // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. - М., 1998. - С. 48.
10. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я.М.Столярчук. – К.: КНЕУ, 2009. – 302 с.
11. Філіпенко А. Методологія геоелектронічного розвитку // Економічний часопис – XXI. – 2007. - №5-6.
12. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. – К.: Знання, 2007. – С.81-82.
13. Dimaggio P. Culture and Economy // The Handbook of Economic Sociology / Ed. by N.J.Smelser, R.Swedberg. – Princeton, 1994. - P.27-57.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"

[Bropy](#)